

KOLTAI DÉNES — NÉMETH BALÁZS —

OLETICSNÉ SZIRMAI MÓNIKA

A felnőttoktatás fejlődése társadalmi igények szerint:

a pécsi munkásoktatás és képzés 1869-től 1919-ig

Előszó helyett: Munkásoktatás 1869 és 1900 között

A pécs-baranyai munkásmozgalom történetét mind a történeti, mind a levéltáros szakma alaposan kutatta és feltárta az elmúlt húsz év folyamán. Ugyanakkor a munkásoktatás, pontosabban a munkásoktatás Pécsen jelentkező önszerveződő intézményesülése nem jelent meg az összehasonlítható andragógia-történeti kutatások horizontján.

Kutatásunk most nem elsősorban arra összpontosított, hogy részletezzük a munkásság létszámának változását, műveltségi viszonyait, iskolai végzettségének sajátosságait, analfabetizmusának jellemzőit, avagy nemzetiségi struktúráját.

Dolgozatunkban elsősorban arra törekedtünk, hogy a munkásoktatásnak, mint a felnőttoktatásnak a vidéki Magyarország eme centrumában megjelenő sajátos intézményi formáiban visszatükröződő felnőttoktatás-történeti szerepére rámutassunk. Egyértelművé vált számunkra, hogy mindazon munkások akik tanulni, művelődni akartak, elsősorban a nemzeti kultúrát kívánták megismerni, abban elmélyülni.

A munkás-közösségek intézményesülésének fejlődési formáival foglalkozó korábbi tanulmányok is kihangsúlyozták, hogy az új, szervezett intézményesült keretek merőben szokatlan, mégis modern teret, tereket szolgáltatottak a munkásság radikalizálódó politikai, gazdasági és kulturális igényeinek képviseléséhez és megvalósításához.¹

Levéltári és könyvtári kutatásaink arra is rávilágítottak, hogy a munkásság közösségei (elsősorban az egyesületek, egyesületek vonatkozásában!) már a 19. század második felétől egészen az első világháborúig, továbbá 1918 és 1945 között is sajátos munkásoktatási keretek megszületésének és tovafejlődésének adtak otthont, miközben ezen folyamattal párhuzamosan alakult ki és erősödött meg a vonatkozó társadalmi réteg politikai és érdekképviselői intézményrendszer a német-osztrák szociáldemokrácia mozgalom hagyományait alapul véve.²

¹ Felkai László: A felnőttoktatás kezdetei Magyarországon. In *Andragógia* 1986/4, 41-53. old.

² B. Gelencsér Katalin (szerk.): *Művelődéstörténet II.*, Mikszáth Kiadó 1998., 690-715. old.

Dolgozatunk tehát arra tesz kísérletet, hogy bemutassa azon keretek fejlődését, melyek lehetővé tették a munkások önművelődését és oktatását:

Munkásoktatás és művelődés 1869 és 1900 között

A Pécssett és környékén számarányát tekintve megerősödő munkásság az 1860-as években létrehozta politikai szervezeteit. Az Általános Munkás Egylet pécsi fiókjára 1869-ben kezdte meg működését és ugyancsak ezen évben a nyomdászok egylete is megalakult. Egy időben a munkásság politikai szervezeteinek létrejöttével fejlődésnek indultak azok a sajátos keretek is, melyek célja a munkások tudásának, ismereteinek bővítése volt.

1869 júniusi számában a *Pécsi Lapok* c. újság érdekes hírben tájékoztatta olvasóit, hogy a *Pécsi Általános Munkásképző Egylet* megtartotta alakuló választmányi gyűlését és közgyűlését³, s erről még Táncsics *Aranytrombita* c. lapja is részletesen beszámolt⁴. A csehországi Brno *Arbeiter Zeitung* c. munkásújsága ugyanezen év szeptemberében már a pécsi *Munkásképző* tagjainak üldöztetése ellen emeli fel hangját⁵. 1870-ben a munkásoktatás és képzés a politikai nyomás ellenére meg tudta védeni intézményeit és szervezeteit, sőt novemberben a *Fünfkircher Zeitung* egy internacionalista szellemiségű olvasóegylet létrejöttéről számol be⁶.

A tudósítás beszámolt a Tettyén megtartott munkásegyleti zászlóavató ünnepség kulturális eseményeiről is (szavalat, kórus stb.), melyek ugyancsak jól tükrözték a szervezett munkásságnak a kultúra, a szakmai és általános művelődés értékei iránti igényét és azok szervezett, önszerveződő formákban történő elsajátíthatóságát. A továbbiakban pedig megmutatkozik, hogy a munkásoktatás, képzés és művelődés együtt fejlődött a munkásmozgalom politikai megerősödésével.

Az 1870-es és az 1880-as években a szervezeti élet fejlődése a munkásművelődés szervezeti strukturálódásával, az oktatás intézményes szervezésével, a munkásegyletek alapításával, valamint a kórus és dalkultúra támogatásával járt együtt. Ezt igazolja egy másik esemény is, mely szerint az 1874-ben alapított *Bányamunkás Önszegélyező és Gyámolító Egylet* alapvető céljai mellett tevékenyen kivette a részét a bányászok műveléséből és bányászklubot is szervezett⁷. További érdekes szervezeti formáció volt a szigetvári *Munkás Művelődési Egylet*⁸. A pécsi *Cipőkészítők Egylete* 1875-ben tartott Lassale-ünnepségén kórus szólt és zenekar is játszott⁹.

Egy másik sajátos példája volt a modern oktatási formák elterjedése iránti igénynek a pécsi *Kisiparosok és Munkások Képző- és Olvasó-, valamint Önszegélyező Egylete*, mely 1877-ben sikertelenül, majd 1879-ben sikeres alapszabálytervezetet nyújtott be a hatóságoknak. Az 1879-es júniusi munkásgyűlés pedig

³ A Pécsi Általános Munkás Egylet közgyűlése, In *Pécsi Lapok*, 1869. július 4.

⁴ In *Arany Trombita*, 1869. augusztus 7.

⁵ In *Válogatott dokumentumok a Baranyai-Pécsi Munkásmozgalom történetéhez*. Vol 1-3., Ed.: A. Babics — L. Szita, 1972.

⁶ In *Fünfkirchen Zeitung*, 1870. november 9. (Ein Internationaler Leeseverein)

⁷ *Ibid* 1874. március 5.

⁸ In *Munkás Heti-Krónika*, 1874. május 31.

⁹ In *Arbeiten Wochen-Chronik*, 1875. szeptember 12.

részletes programot adott a Pécssett és környékén élők, többségében bányamunkások számára, elsősorban a szakismeretek bővítése, továbbá az általános műveltség terjesztése tekintetében¹⁰.

Az egyletek munkáját és belső életét szervezkedéséről csekély adat áll rendelkezésünkre, az első évtizedről mégis megállapítható, hogy a munkásmozgalomban a szakmai művelés, a szakoktatás állt az első helyen. Ezt egészítette ki az általános politikai művelés, valamint az analfabetizmus-ellenesség, mely viszatükröződött az egyletek programjából.

A munkásgyűlések és ünnepségeken fellépő kórusok és zenekarok megjelenítették a művészetek felé forduló érdeklődést is.

A munkásoktatás és művelődés szervezett formában történő fejlődésében fontos állomás volt a *Pécsi Munkás Olvasókör* programjának kidolgozása 1887-ben. A kör elsődleges célja volt a munkásság „minden oldalú” művelése és képzése. A politikai nevelés és az általános képzés egységes egészként jelenik meg¹¹.

Emellett fontos azt is érzékeltetnünk, hogy a munkásművelődés intézményes kereteinek létrehozása és fejlesztése a helyi munkásvezetők számára az egyik legnagyobb kihívást jelentette, jóval korábban, minthogy a szociáldemokrata pártszerveződés elindult volna Baranya megyében. A művelődési egyletek és a körjük tömörült szervezett munkáscsoportok jelentős szerepet játszottak a szociáldemokraták helyi szervezeteinek megszervezésében. Azok váltak a pártmozgalom helyi vezetőivé, akik korábban már a helyi önképző, olvasó és más egyletekben is tevékenykedtek, s váltak tájékozott politikai vezetőkké műveltségük, tudásuk birtokában.

Az egyik legfontosabb szervezet a *Pécsi Munkások Általános Önképző Egylete* volt, mely 1890. július 6-án jött létre¹². A szervezet alapszabályát azon munkásvezetők alkották meg, akik később a szociáldemokraták helyi vezetőivé lettek. Ekkor jött létre az első munkáskönyvtár is, melyben tudományos folyóiratokat és szépirodalmi munkákat is egyaránt talált az olvasó. Ezeket a forrásokat ismertették, ezeket mutatták be az egyre népszerűbbé váló felolvasóesteken. Továbbá rendszeres vitaesteket rendeztek, melyek keretében ének, tánc, zenekar és verselés is megjelent és ez kiegészítette a munkásközösségek művelését. Az egylet keretében rendszeres oktatás indult meg, melynek elsősorban pótló funkciója volt.

A Szociáldemokrata Párt pécsi szervezete 1891-ben jött létre¹³, s ez azt is eredményezte, hogy a munkás-szerveződés, a közösségi tevékenység elsősorban a politikai aktivitásban és nem a kulturális események gyakoriságában nyilvánult meg. Ugyanakkor a híres pécs-vidéki 1893-as bányász-sztrájk eseményei és következményei arra figyelmeztettek, hogy a politikai és az általános műveltség emelése egyenrangú feladat.

A munkástömegek alulműveltsége és művelődési lehetőségeinek csekély mivolta indította arra a pártszervezetet, hogy 1893 augusztusában létrehozza a *Pécsi Munkásképző Egyletet* (röviden *Munkásképző*), de a rendőrkapitányság annak

¹⁰ In Krónika, 1879 június 22., 1879. július 20.

¹¹ In Népszava, 1887. december 4.

¹² In Népszava, 1890. május 17.

¹³ In Népszava, 1891. március 6.

működését félelmében nem engedélyezte. A saját maga által kezdeményezett „*munkás-olvasókört*” a munkásság utasította el. Végül a tömeges igény láttán a következő év elején mégis megindul az egyesület működése és rendezvényei egyre gyakoribbá válnak. A *Munkásképző* ettől kezdve a pécsi és baranyai munkásság iskolájává forrta ki magát. Az intézmény odafigyelt a bányászáság körében jelentős német és cseh ajkú munkás magyar nyelvi tanítására és számukra olvasási gyakorlatokat is szervezett.

Ugyancsak fontos volt a műveltség terjesztése szempontjából a szocialista munkáslapok létrehozása, s már 1896-ban két nyelven jelentettek meg lapot. Az egyik lap a *Népbarát* és annak német nyelvű megfelelője a *Volksfreund*, a másik pedig az 1898-ban először kiadásra került *Munkás*. Ez tehát azt jelzi számunkra, hogy a pécsi korai munkásmozgalom kereteiben a munkásoktatás és művelődés egyesületi keretekben indult meg, de csakhamar további intézményes formákat is létrehozott.

Munkásoktatás és művelődés a századfordulótól 1918-ig.

A századfordulótól 1918–19-ig a szervezett pécsi munkásság történetében a következő szervezetek erősödtek meg: elsősorban a Szociáldemokrata Párt, a Pécsi Munkásképző Egyesület és Pécsi Szakszervezeti Tanács. Mindegyik munkásszerveződési forma kiemelten fontosnak tartotta a munkásoktatás és művelődés ügyét. A folyamatot pedig úgy kell magunk elé képzelnünk, hogy egyszerre jelentek meg olyan intézményi formák, melyek iskolarendszerű oktatást és képzést nyújtottak a munkásoknak és azok gyermekeinek, továbbá kiterjedt az egyesületi tevékenység is, megszorozott az egyesületek, egyesületek száma. Ezekről már megállapítottuk, hogy a politikai és gazdasági érdekeik képviselője mellett továbbra is a munkásművelődés biztosítása és szervezése volt a céljuk, továbbá nem mondtak le a munkásság szakismereteinek emeléséről sem.

Az egyik jelentős, már szakmai alapon szerveződő egyesület az 1901-ben létrehozott „*Pécsi Földművelő Munkások Egyesülete*” volt. Az egyesület fontosnak tartotta az analfabetizmus leküzdését, és nemcsak tagjai, de az összes Pécs környéki földművelő műveltségének emelését tűzte ki célul. 1904-ben próbálták létrehozni a munkások a vasutasok szervezetét is, mely olyan népszerű törekvéssé vált, hogy annak eseményeiről a *Munkás* c. lap többször beszámolt. Mivel ezen egyesület egyik legfontosabb feladata is a művelődési szint emelése volt, ezért nem meglepő, hogy ők maguk is foglalkoztak a pártmozgalom művelődéspolitikai tevékenységével, s ez a helyi munkásújság hasábjain keresztül is visszatükröződött: „...*nagy tömegek fordulnak őszinte érdeklődéssel és lelkesedéssel azon fórumok felé, ahonnan a műveltség számukra is elérhetővé válhatott... felolvasásokat és tanfolyamokat úgy Pécsen, mint vidéken számosat tartottunk, hogy a tudomány különböző ágazataival megismertessük a munkásságot...*”¹⁴.

Pécsbányatelepen a szakszervezeti vezetők befizetőhelyet létesítettek 1905. június 27-én, ahova 12 újságot járattak és megindították a könyvtár kezdeményezéseinek létrehozását is, de a rendőrök csakhamar betiltották ezen apró „művelődési

¹⁴ In *Munkás*, 1904. április 17 és 24, valamint május 8.

otthon” működését, mivel féltek az illegális baloldal politikai szervezkedésétől, eszméinek elterjedésétől.

1906 végén a *Pécsi Munkásképző Egylet* jelentős közművelő tevékenységet indított el azzal, hogy egy *munkásiskola* megszervezését kezdeményezte, s annak tantervi rendszerét is meghatározta: „...népszerű modorban fogják a munkás és iparos osztályt az általános műveltség igényelte ismeretekbe bevezetni. Rendszeres tantervet követ a ciklus úgy, hogy ez valóságos magasabb munkásiskola lesz, amelyben a tudományok a maga különféle ágaival fognak szerepelni...”¹⁵. A szociáldemokraták a liberális eszmeiségű *Pécsi Szabadgondolkodók Társasága* azon tagjait kérte fel előadások megtartására, akik szimpatizáltak a baloldali törekvésekkel.

Az új *Munkásiskola* olyan sikereket ért el, hogy az esti iskola formájában működő intézménybe egy hét alatt több mint 500 hallgató kérte felvételét, s ez valós művelődési igényt jelzett. Az iskola kiemelkedő szervezője a pécsi ügyvéd, *Hajdú Gyula* volt, akit támogattak a fent említett liberális gondolkodású értelmiségi kör is.

Az iskola a *Pécsi Munkásképző Egylet* keretében működött és programját is az egylet vezetői állították össze. A szerteágazó témák között például ilyen című előadások szerepeltek: A tudomány, mint az emberi haladás tényezője; Világrendszer és a föld keletkezése; Az ember megjelenése és fejlődése; Az emberi szervezetről; A jelenlegi gazdasági rendszer kritikája; Egyéni és társadalmi erkölcstan; A szocializmus története és irányai.

A *Munkásiskola* megváltoztatta a város szellemiségét és magát a közvéleményt is. A liberálisok támogatták eme új és demokratikus felnőttoktatási formát, ugyanakkor a konzervatív és klerikális körök élesen támadták a munkásszerveződések modern intézményeit. Az iskola túlnőtt a kezdeti célokon és országos hírűvé vált.

1906–1907 után a munkásmozgalom is visszaesett tevékenysége dinamikusága és hatása tekintetében is. Ez kihatott a művelődési tevékenység és annak intézményi életére. A baloldal elleni politikai fellépés és korlátozó, hovatovább betiltó kormányzati akarat ellen a helyi szociáldemokraták nem tudtak minden eszközzel fellépni és próbálták maguk is kerülni az erőszakot, ezért inkább visszavonultak a radikális szerveződéstől, tevékenységtől.

1912-ben újra próbálták szervezni az öt évvel korábban is még oly sikerrel működő *Munkásiskolát*, de a háború előszele és a belpolitikai küzdelmek felaprózták a helyi munkásszervezetek vezetőinek erejét és idejét egyaránt, így csak a *Munkásképző Egylet* keretei maradtak fenn a munkásoktatás és művelődés céljaira.

Az 1917-ben fellendülő szakszervezeti mozgalom az általa megszervezett „szociális kurzussal” olyan kérdéseket tűzött napirendre, melyek demokratikus társadalmat és békés politizálást hirdettek. Ez az aktív politikai tevékenység újjáélesztette a munkásművelődés fórumait, s a szakszervezeti szervezésű, elsősorban politikai, világnézeti tartalmú előadásokat jelentős számú munkáscsoportok látogatták. Az előadásokat a Winkler-féle mozgókép-színházban tartották¹⁶.

¹⁵ In Válogatott dokumentumok a Baranyai-Pécsi Munkásmozgalom történetéhez., Vol 1-3., (szerk.): A. Babics — L. Szita, 1972.

¹⁶ In Munkás, 1917. december 8.

Sajnos az első világháború és az azt követő szerb megszállás szinte szó szerint befagyasztott minden munkásművelődési lehetőséget. A munkások zöme egy értelmetlen háborúban vett részt, sokuk lett annak áldozata, sokan hadifogolyként voltak távol évekig, hogy azután a hazatértek új állami keretek között 1919–20 után újra kezdjék felépíteni és legalizálni nemcsak politikai, de oktatási és művelődési intézményeiket is.

